

ԽԵՂԱԹԻՒԹՅՈՒՆ

Փ Ա Ա Ն տարի առաջ առանձին մէկ
հատորիս մէջ խօսելով իմ ամէնէն աւելի
սիրած քերթողիս , Թովմաս Թէղզեանի
մասին , լիովին սքանչացումս կը յայտ-
նէի , ցոյց տալով թէ որբան զմայլած եմ
անոր նրանաշակ եւ անզուգական ար-
ուեստին վրայ :

Տակաւին լոյս չէին տեսած թէրզեանի
ամբողջական երկերու երկու ստուար հա-
տորները, զորս ամենամեծ խնամքով պա-
տրաստած էր Պրն . Արշակ Զօպանեան .
ես ձեռքիս տակ չունէի և ոչ մէկ բա-
նաստեղծական հատորիկ մը իմ այնցան
սիրած բանաստեղծ թէրզեանէս . որով
ցասն տարի առաջ անոր ամէն մէկ քեր-
թուածները կը պրպտէի եւ կը գտնէի
Տաճկահայ մամուլի և մեր «Բազմավէպ»ի
մէջ, զանոնց խնամքով կարդալս վերջը
իմ «Ազգային Դէմքեր» ու շարքին մէջ
անոր մասին կը գրէի 256 էջ ուսումնա-
սիրութիւն մր:

Շատ ընդարձակ բռնած էի այդ գրութիւնս, զիտում ունենալով նախ ցոյց տալոր Թէքզեան պէտք չէ մոռցուի, և արդէն նոր սերունդը կրնամ ըսել և ոչ ալ ծանօթ էր մեր այնքան տաղանդաւոր քերթողին . եւ յետոյ՝ զի յայտնի նշաններ տեսած էի, որ նոյնիսկ մեր ժամանակակակից գրագէտներ այնքան արդար կշռով չէին չափած անոր արժէքը՝ որքան Պլն. Արշակ Զօապաննեան :

Քսան տարի առաջ Պոլիս իրեն ատենապետ «Հրատարակչ. ընկերութեան», առաջարկեցի ժողովականներուն տպել թէրզեանի քերթուածներու հատորը. մեր ժողովը քարտուղարին՝ տարաբախտ Ռ. Զարդարեանի ականջէն՝ մեր ժողովականներէն մէկը, որ ողջ է, մէկ քանի խօսք կը փսփսար. և կը մերժուէր առաջարկս,

ու կ'առաջարկուէր առաջնութիւն. տալ
Ծէմիրճիպաշեանի, վերջապէս այն. ալ կը
մերժուէր, ուրիշ նիստով կ'որոշէինք տը-
պել՝ Զապէլ Եսայեանի Ատանայի քարու-
քանդ վիճակի նկարագրութիւնը, զոր վար-
ձատրեցինք, եթէ չեմ սիսալիր, 60 օսմ.
ոսկւով։ Այսքանը փակագծի մէջ։

* * *

Քսան տարի առաջ Թէրզեանի վրայ կը գրէի. «Ամէնէն սքանչելի ցնարերգու բանատեղութիւնը՝ լսած ենք մեր գրականութեան մէջ՝ շնորհիւ Թ. Թէրզեանի, իր նրբաճաշակ մտցերովը, իր փափուկ գիւղերովը ցոյց տուած հոգերանութիւն մը ազնուական, եւ գեղեցկագիտական հզօր շնդունակութիւն. . . : Գիւտերով, գարողերով, գոյներով և ձեւով արդէն ամբողջովին ներդաշնակութիւն են իր քերթողական գրուածքներուն մեծ մասը: Նուազերգութեան նոր տպաւորութեամբ՝ սրտերուն հետ կը խօսի իր քնարը, իր երգած. թախիծը ճընշող չէ, կը սիրցնէ ցաւը, մելամաղձոտութիւնը»: Եւ կը գրէի. «Քերթուածներուն ամենէն զմայլելիները հաւաստիք են ցերթողին շէնշող փառքին»: Անոր «Լերիիք» անաստեղութեան մէջ կը տեսնէի «գըռուական վեհութիւն»: Դարձեալ «Աս սդին» ցերթուածին մէջ գտած էի «զգայացունց մելամաղձոտութիւն» և զայն կ'անուանէի «ամսաւեխ» ռեռթուած:

կ'ըսէի, «գրականօրէն անզուգական
արժէք մ' ունի Երազն մահու ցնարերգու-
թերթուածը ». և այդ առթիւ անոր այդ
քերթուածին մէջ կը գտնէի « քերթողի
արարչական հոգին » եւ կը շարունակէի
սպանչացումս, ըսելով թէ. «Թօ. Թէրզեան
իր երեւակայութեան ամենէն հրատոչոր
աւիւնովի շունչ կու տայ մեռած և ան-

խօս տառելուն եւ կը ստեղծէ մահուան
երազը, եւ այդ մտցի հրաշակերտը կը
խտացնէ նկարչական այն տիեզերական
պատկերը, ուր կայ կենդանութիւն, ոգե-
ւորութիւն, շարժում. առարկաները զմայ-
լելի եռուզեռումով կը յեղաշրջին», այդ
միեւնոյն քերթուածը կ'անուանէի. «հզօր
բանաստեղծական գեղարքանդակ յդացում»:

Գալով թէրզեանի «Լոր երկիր, և ուսադ
յիր երկիր» բանաստեղծութեան, կ'ըսէի
թէ ան ունի «անհունօրէն վեհապանծ ար-
փաթեւում... : թէրզեան իր այս բանա-
ստեղծութիւնը՝ դիւցազներգութեան վեհա-
շունչ թոփչքովը կաղապարած է. նախա-
դասութիւնները կիտուածեալ գեղաքանդակ
առարկաններու պէս արժէց մ'ունին: Վե-
հափառ գաղափարները զմայլելի սեղմ
տողերով՝ կը խտացնէ վարպետի մեծ ար-
ուեստովը... : իրմէ ժայթքած է այն մեծ
ճիչը, որ տիեզերական անհուն անդունդ-
ներուն մէջ կը գոռայ: թէրզեան այս եր-
գին մէջ ցոյց է տուած իր անընդանե-
րուն բազմագոյն և բեղուն բիւրեղացու-
մը... : ինքնայատուկ դասական վարժ
ներդաշնակութեամբ՝ ոգեւորած է քերթ-
ուածին հզօր նշանակութիւնը, եւ շեն
ձգտումներով՝ հասած է իմաստի և ար-
ուեստի բարձունքներուն»:

Անդրադառնալով թէրզեանի « Աղօքք
երեկորին»ի վրայ գտած եմ այդ քերթ-
ուածին մէջ « հոգեկան զգացմունքներուն
լեզուն » . ըսած եմ որ մեր բանաստեղծը
հին նիւթերը վաղեմի նուիրականութեամբ
կը զիտէ և զանոնց « կը շպարէ նոյնպէս
հին վարպետներու դասական գոյներովք :
... Զմայլելի կերպով հնութեան կը ներ-
շնչէ նոր հոգի, նոր ձեւ : իր հին նիւ-
թերուն մէջ կը լսես բարախումը՝ վես-
տալուհիներուն շունչին չափ քնքուշ եւ
անուշ... : Մաղկաւէտութիւնը բնաւ չի
մոռնար » :

Գուցէ շատերը զիս թէրզեանի մոլե-
ռանդ պաշտողը համարած են . պէտք է
ըսեմ որ իրօք անկեղծ պաշտում մ'ու-
նեցած եմ անոր, և բնաւ վարանած չեմ
իր մասին արտայայտութեանցս մէջ :

« Փորորիկը » քերթուածին առթիւ կը
րէի, թէ ան . « Անհուն գեղեցկութեան
արփաւոր երգիչն է» : թէ, « Լոյսէն թե-
ւես անուշութիւն մը կը հացանէ իր քեր-
ողական գաղափարներուն» : Եւ «Պարն»
երլուծելով կ'ըսէի թէ . « Թէրզեան իր
մէն մէկ երգերուն մէջ կը դնէ այն մագ-
իսական ուժը, որով մարդ ստորագարշ
իրքերէն կը բարձրանայ, կը դիմէ գա-
ափարական անխախտ վճիր անրջանք-
երու » : Ու յետոյ թէ՝ « Մեր ամենէն
հափուկ քնարն է թէրզեան» . որուն ոճն
« բիւրեղացած և նրբաճաշակ » :

կը հետեւի որ թէրզեանի հիացողն ե-
ած եմ եւ ուրախ եմ այդպէս արտա-
այտուած ըլլալուս համար : Վաղը Բնչ
կիտի ըսէ ընթերցողը, երբ զիս թէրզեա-
ի հակառակորդ մը հոչակեն, ինչպէս որ
։ Արշակ Զօպաննեան նման կասկած մը
ւնեցաւ : Քննադատէն կը պահանջուի
պատմական ճշութիւն . Քրոնիկը պատ-
րութեան՝ մէկ ճիւղն է, «Անահիտ»ի յար-
ելի խմբագիրը իր այդ պատմական բաժ-
ին մէջ չէր յարգած նոյն ճշութիւնը .
՝ըսէ մեծատաղանդ Պէնէտէթթոյ Քոռչէ
է «Պատմիչը պէտք է պատմել, ոչ թէ
պարսաւել կամ նուէրներ բաշխել» :

ինչու դատապարտուի քննադատը երբ
որ պաշտած հեղինակին թերութիւններն
ուլ ցոյց տայ. Պ. Զօպաննեան սրտնեղած
որ ես Թէրզեանի ինչ ինչ քերթուած-
երը այնցան յաջող չեմ գտած. սակայն
մեր պատուական բարեկամը ինծմէ աւելի
ատ լաւ գիտէ թէ՝ Հոմերի մը պէս ան-
ցուզական քերթողներն իսկ մրափելու
վայրկեաններ ունեցեր են : Քսան տարի
առաջ Թէրզեանի վրայ գրելով, Կ'ըսէի
որ մեր բանաստեղծը իր « Հիսթեալ աղ-
յիկը քերթուածին մէջ ունի ժամանակին
յատուկ աւելորդաբանութիւններ, ուսկից
զգուշացած չեն Պէշիկթաշլեան և Դու-
ռեան և ոչ իսկ Ալիշան» : Այսուհանդերձ
հոն տեսած եմ սիրուն յղացում, և թէ
«սքանչելի գոյներ ունի, զգացմունքը

գիրք, կարծես անի՝ հրեշտակ մը ծաղիկ-ներու մէջ կը թաղէ եւ կու լայ անոր վրայ»: «Թէրզեան անհունապէս ներշնչուած է լամարդինի դաշնակներէն, սակայն այնպիսի ճարտար իւրացում մը ունի, որ վարպետին պէս զմայլում կը պատճառէ...»: «Իր մեղրալեզու վարպետին՝ Ալիշանի մանկունի անմեղութիւնը հագած է կանաչ հասակին. այն ատեն է որ երգած է կարգ մը բնջուշ բանաստեղծութիւններ...»: Մանկական խանդակաթանութիւնները ունի, կարծես թշուկի մանուկին հրեշտակը իրեն կը թելազրէ, և ֆրանսացի բերթողէն աւելի գերազանց փափկութեամբ կը շարժէ իր մանկունի բնարը»:

Այդ առաջին ուսումնասիրութեանս դըրուականին հետ խստապահանջ ալ եղած եմ կարգ մը թերութեանց նկատմամբ: Եւ մեր քննադատներն ու մեծ մտաւորականները մամուլի մէջ եւ առանձին նամակներով նոյն «Դէմքեր»ուս առթիւ միայն գնահատականներ գրեցին:

Յոյց տալու համար թէ միայն իս չեմ որ Թէրզեանի վրայ անզուսպ հիացում ունիմ՝ ըսած եմ հոն. «Դժուարահաճ գրիչներն իսկ՝ իր հասցէին զլացած չեն արժանաւոր զրուատիք: Ա. Արփիարեան, Զօհրապ, Ա. Զօպանեան զուրգուրանքով կը յիշեն Թէրզեանի գեղեցկագիտական ճաշակը»: Եւ երկար ուսումնասիրութիւնն կը վերջացնէլ ըսելով. «Թէրզեան վարպետի մեծ համբաւով կ'ապրի մեր գրականութեան մէջ»:

* * *

Թէրզեանի «Բանաստեղծութեանց ամրողական հաւաքածոյ»ին առթիւ ուսումնասիրութիւնն կը սկսէի այս տողերով. «Թէրզեանը կը պահեմ այն բարձրութեան վրայ ուրածարիներ առաջ բարձրացուցի...»: Եւ անոր տաղանդին վրայ տարակոյս չձգելու համար կը գրէի թէ «Հայ մատենագրութեան պատմիչները զինք լաւ չէին ուսումնասիրած. գուցէ իր երկերուն ամրողական հաւաքածոն ուսումնասիրելով՝ այլեւս կարող ըլլան ճանչնալու անոր տաղանդի յայտնի նշանները»: Շատ պարզ են կարծեմ այս տողերը. կը հաստատեմ Թէրզեանի տաղանդ ըլլալը, թէ կը մերժեմ...: Ապա շեշտելու համար իմ ըսածներս կ'աւելցնէի. «Արդար կշռով կշռուած չէ Թէրզեանի արժանիքը: Թէրզեան իրեւ գրագէտ, իրեւ գեղեցկագէտ,

իրեւ նրբաճաշակ բանաստեղծ՝ համբաւէն աւելի արժանիք մը ունեցած է...: Մեր գրականութեան մէջ եզակի դէմք մընէ եղած իր մտածելու, իր գրելու, իր երգելու նուրբ ճաշակին աննման և աննըմաննելի յատկութիւններովը»: Եւ մեր յարգելի Զօպանեանը չի իսկեր ըսելու որ Միխիթարեան մեր մտաւորական սանին հետ իրեւ թէ քննադատութեանցս մէջ անիրաւած եմ. սակայն ինչպէս իմ գնահատական պարզ արտայայտութիւններս անյայտ կը մասն իրեն. ինչպէս պարզեալ զիս պիտի ուզէ վար առնել անյայտ կը մասն սա տողերը. վրիպած են իր աչքէն նաեւ սա տողերը. «Ան (Թէրզեան) իր բարոյական վարդապետութիւնները գրելու ատեն Շէքսպիրի պատութիւնները կը գործածէ. ու երբեմ ալ փետրագրիչը կը գործածէ. ու երբեմ պատմունը Մէփիսթոփելի պատմունը ֆառւտէն»:

Եւ այսքանը բաւ է կարծեմ Պրն. Զօպանեանի սրտի հանգստութեան համար.

թէ զարծեալ զիս պիտի ուզէ վար առնել այն պատուանդանէն ուր զիս զրած էին Արփիարեան, Զօպանեան, Կիւրճեան, Վարուժական և այլն՝ փոյթ չէ:

Հ. Ս. Երեսնաւ

Պ Ա Տ Ա Ս Խ Ա Ն Ս Ո Ւ Ա Խ Ո Ն,, Ի Ն

Իր Փետրուար թուով՝ անդէպ անդրանիկից զգուշացնել ջանացած: Խմբագրին նպատակն ինչ է. Հայ եկեղեցին պաշտպանել, թէ Լութերի աղանդը ջատագովել: Առաջնոյն դէմ բան մը ըսած չեմ, իսկ երկրորդին նկատմամբ՝ ինչ կը նշակէ իր գիրը...:

Մ. Գոշ պատարագին կ'ընծայէ մեռելները քաւելու զօրութիւն. «Միշտ քաւող մեսերց». քահանան՝ «զննջեցեալսն բաւէ աղերսիւ»: Եւ գեռ. ինչպէս Վրիստոս իր մահուան ատեն զժուխը կողոպտեց անոր մէջ զերի եղողները հանելով, «և այժմ ի ծեռն (քահանային) նոյն կաշտարի խորհուրդ»: Պատարագիչը շնորհակալ կալ կ'ըլլայ Վրիստոսի, «որ... զինմամբ ըու (իմ ձեռքովս) քաւեցեր զննջեցեալսն որ այժմ յիշատակեցան: Այժմ, այսինքն ճիշտ հիմակ պատարագելուս ատեն՝ արդէն քաւեցիր, ազատեցիր իմ յիշատակած ննջեցեալները: «Այժմ... քաւեցեր» վեր-

Առաջին ուսումնասիրութիւնս լոյս կը տեսնէր 1913ին: Ու երբ կը ստանայի նոյն քերթողին «Բանաստեղծութեանց ամրջական հաւաքածոյ»ն 1929ին տըառուած. ինդրանօք իր որդույն՝ Ճարտարապետի մատենախօսական մը կը գրէի «Բազմավէպ» ի մէջ, այդ կ'արտատպուէրիս «Ազգային Դէմքեր»ու Թ. շարքին մէջ, 1931ին: Եւ ահա երկու տարի անցնելէն վերջը, չեմ գիտեր ինչ